

НАУКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

ЗАГОРОДНІЙ

Анатолій Глібович — академік НАН України, віце-президент НАН України, голова Національного комітету України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера»

ЧЕРІНЬКО

Павло Миколайович — кандидат фізико-математичних наук, керівник Сектору проблем навколишнього середовища Науково-організаційного відділу Президії НАН України, заступник голови Комітету

ПОЛТОРАЦЬКА

Тетяна Валентинівна — кандидат хімічних наук, виконавчий секретар Комітету

УДК 502.72

НАЦІОНАЛЬНА МЕРЕЖА БІОСФЕРНИХ РЕЗЕРВАТІВ ЮНЕСКО В УКРАЇНІ

До 40-річчя Національного комітету України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера»

У статті наведено короткий огляд 40-річного періоду діяльності Національного комітету України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», який здійснює в Україні реалізацію Програми, зокрема щодо створення національної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Підкреслено значення біосферних резерватів України для формування на регіональному рівні нового уявлення про взаємозв'язок між вирішенням проблем збереження навколишнього середовища і сталого розвитку, оптимізації різноманіття біологічних видів і ландшафтних екосистем. Розглянуто функції та завдання біосферних резерватів України. Детально викладено особливості конкретних резерватів ЮНЕСКО в Україні. Визначено першочергові завдання реалізації програми «Людина і біосфера» в контексті досягнення глобальних цілей сталого розвитку.

Ключові слова: біосферні резервати, біорізноманіття, навколишнє середовище, сталий розвиток, екологічний моніторинг, зміна клімату.

Біосфера — це середовище нашого життя, це та природа, що нас оточує... Людина перш за все своїм диханням, проявом усіх своїх функцій — нерозривно пов'язана з цією природою...

Академік В.І. Вернадський

Історична довідка

У листопаді 1971 р. під егідою ЮНЕСКО було започатковано програму «Людина і біосфера» — МАБ (від англ. *Man and the Biosphere*). Її метою було продовження розвитку наукових досліджень, покликаних поліпшити взаємодію людини з її природним оточенням, сприяння раціональному управлінню природними ресурсами і забезпеченню їх збереження, формування кваліфікованих кадрів у цій галузі та розповсюдження отриманих знань [1].

Оригінальна за своїм підходом, гнучка за виконанням, децентралізована за реалізацією програма МАБ дає змогу всім країнам-учасникам поступово просуватися вперед у вирішенні проблем сталого розвитку, гармонізації взаємодії суспільства з природним середовищем. Її автономія дозволяє використовувати дані, одержані в межах програми різними країнами, інтенсифікуючи зв'язки щодо кооперації, встановлені на регіональному і міжнародному рівнях. Нещодавно світова спільнота широко відзначила 40-річчя з дня заснування Програми [2].

Згідно з рекомендацією Міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» — керівного органу програми — і відповідним рішенням Генеральної конференції ЮНЕСКО, а також з огляду на прохання Комісії Української РСР у справах ЮНЕСКО, Президія АН УРСР 24 грудня 1973 р. постановою № 477 створила при Академії наук УРСР Національний комітет України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (НК МАБ України). Було затверджено персональний склад Комітету, положення про нього, основні напрями роботи і визначено його першочергові функції [3]. Слід зазначити, що НК МАБ України є одним із найстаріших в Європі, він широко відомий і користується заслуженою повагою та авторитетом серед колег.

Під егідою НК МАБ України вже 40 років у державі реалізується програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера». Комітет є органом, що координує дослідження вчених України в рамках цієї довгострокової міжурядової і міждисциплінарної програми.

Україна — багата на природні ресурси, індустріальна країна, перед якою постають численні екологічні проблеми, пов'язані зі станом навколишнього середовища. Саме міждисциплінарний підхід до вивчення та управління природними ресурсами дав можливість НК МАБ України розробляти для владних структур наукові рекомендації щодо сталого використання і захисту наземних, водних та морських екосистем. Комітет ініціював широкомас-

табне наукове обговорення проблем і засад сталого розвитку країни в світлі рекомендацій Організації Об'єднаних Націй [4]. Діяльність Комітету повністю відповідає цілям Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера».

Упродовж 40 років діяльності НК МАБ України його очолювали академіки НАН України К.М. Ситник (1973—1988), В.П. Кухар (1988—1993), П.Г. Костюк (1993—2010), А.П. Шпак (2010—2011).

Створення національної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО в Україні

Пріоритетним напрямом роботи Комітету завжди були питання наукового обґрунтування перспективного заповідання території України, насамперед, створення і забезпечення належного функціонування національної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Мережу біосферних резерватів ЮНЕСКО в Україні було організовано з метою охорони, раціонального використання та відновлення природних основ життя і здоров'я людини, збереження біотичного і ландшафтного різноманіття з урахуванням положень Севільської стратегії для біосферних резерватів ЮНЕСКО та Положення про Всесвітню мережу біосферних резерватів ЮНЕСКО [5]. Враховувалися також наукові рекомендації щодо природної зональності території України, зокрема у природних зонах і транскордонних регіонах.

Біосферні резервати України мають особливе значення для формування на регіональному рівні нового уявлення про взаємозв'язок між вирішенням проблем збереження навколишнього середовища і сталого розвитку, оптимізації різноманіття біологічних видів і ландшафтних екосистем на основі їх захищеності «екологічними коридорами». Діяльність у цьому напрямі здійснюється в тісному контакті з регіональними владними структурами та місцевим населенням зі збереженням традиційних форм землекористування.

Біосферні резервати України виконують такі взаємодоповнювальні функції: збережен-

ня і захист генетичних ресурсів, видів екосистем та ландшафтів; активне сприяння сталому розвитку на основі відповідного наукового і матеріально-технічного забезпечення; підтримка освітніх та навчальних проектів, проведення наукових досліджень і здійснення моніторингу на локальному, регіональному, національному й міжнародному рівнях. Оптимізація і гармонізація зазначених функцій сприяли перетворенню біосферних резерватів України на моделі обґрунтованої гармонізації взаємодії людини і навколишнього середовища в процесі вирішення відповідних регіональних проблем на принципах сталого розвитку.

Завданням біосферних резерватів є також розвиток принципово нового бачення процесу неподільності збереження і розвитку. Практичне вирішення цього завдання потребує розбудови наукових досліджень і застосування сучасного підходу до біогеографічної класифікації територій на міжнародному, національному і регіональному рівнях, враховуючи відповідні соціальні й економічні чинники. Біосферні резервати України сприяють розробленню нових моделей землеустрою і обґрунтованих підходів до процесу переходу на засади сталого розвитку, спираючись при цьому на підтримку населення та місцевих владних структур регіону. Це, в свою чергу, сприяє збереженню якості навколишнього середовища на основі впровадження прогресивних технологій регіонального землекористування. Підсилюється також функція біосферних резерватів як регіональних наукових центрів ефективного розвитку наукових досліджень, моніторингу, освіти і навчання. Національні програми діяльності біосферних резерватів зосереджують їх зусилля на системному моніторингу навколишнього середовища, оцінюванні наукових аспектів інвентаризації флори і фауни, проведенні метеорологічних і гідробіологічних спостережень, збиранні й систематизації соціально-економічної інформації та інформації щодо збереження навколишнього середовища.

Принципи Севільської стратегії для біосферних резерватів ЮНЕСКО мають як наукове, так і практичне значення для розро-

блення обґрунтованої моделі переходу України на засади сталого розвитку з урахуванням необхідності першочергового природного і штучного відновлення деградованих природних екосистем. Наступним стратегічно важливим документом ЮНЕСКО щодо подальшого функціонування і розвитку планетарної мережі біосферних резерватів став Мадридський план дій для біосферних резерватів ЮНЕСКО на період до 2013 р., затверджений у 2008 р на III Всесвітньому конгресі біосферних резерватів ЮНЕСКО [6].

Універсальним і найоптимальнішим засобом взаємодії людського суспільства з природним середовищем є ідеологія сталого розвитку природних регіонів, в основу якої покладено концепцію екологічної мережі. Транскордонні природно-заповідні території є сполучними ланками між національними екологічними мережами сусідніх з Україною держав у загальній Пан'європейській екологічній мережі. У такому разі залежно від статусу природно-заповідні території набувають функцій елемента екологічної мережі, до складу якої вони входять.

Україна бере участь у формуванні Пан'європейської екологічної мережі насамперед через розширення переліків водно-болотних угідь міжнародного значення (Рамсарська конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів, 1971 р.), кількості територій у складі Смарагдової мережі Європи (Бернська конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, 1979 р.), Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Значна увага приділялася різноплановим науковим дослідженням щодо з'ясування тенденцій трансформації екосистем біосферних резерватів під впливом зміни клімату. Так, на 36-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО (25 жовтня — 10 листопада 2011 р., Париж) було розглянуто і схвалено Дрезденську декларацію щодо біосферних резерватів і зміни клімату [7]. Зокрема, в Декларації зазначено, що біосферні резервати є ефективним інструментом для пом'якшення можливих наслід-

ків зміни клімату та слугують моделями щодо адаптації до такої зміни. У документі визначено заходи, що мають здійснюватися на рівні країн — членів ЮНЕСКО (політична складова) та на рівні біосферних резерватів (практична складова). Відзначено необхідність подальшого забезпечення стратегічної керівної ролі програми МАБ та Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО у вирішенні питання переходу до сталого розвитку, реалізації Мадридського плану дій для біосферних резерватів, а також ролі ЮНЕСКО у здійсненні глобальної діяльності щодо зміни клімату.

Актуальною також залишається проблема формування транскордонних природоохоронних територій, зокрема транскордонних біосферних резерватів ЮНЕСКО (ТБР), які є інструментом загального управління. Вони дістали офіційне визнання на міжнародному рівні як установи ООН, створені для співпраці в галузі збереження і сталого використання біорізноманіття завдяки загальному управлінню спільними екосистемами [8].

Сучасний стан

Сьогодні є всі підстави стверджувати, що в Україні створена і функціонує Національна мережа біосферних резерватів ЮНЕСКО, яка складається з восьми об'єктів, в тому числі трьох транскордонних — двох тристоронніх та одного двостороннього [9]. Загальна площа біосферних резерватів ЮНЕСКО в Україні становить близько 5 тис. км², що відповідає 0,8 % загальної площі території країни. Вони репрезентують практично всі регіони держави (див. карту). Коротко розглянемо їх.

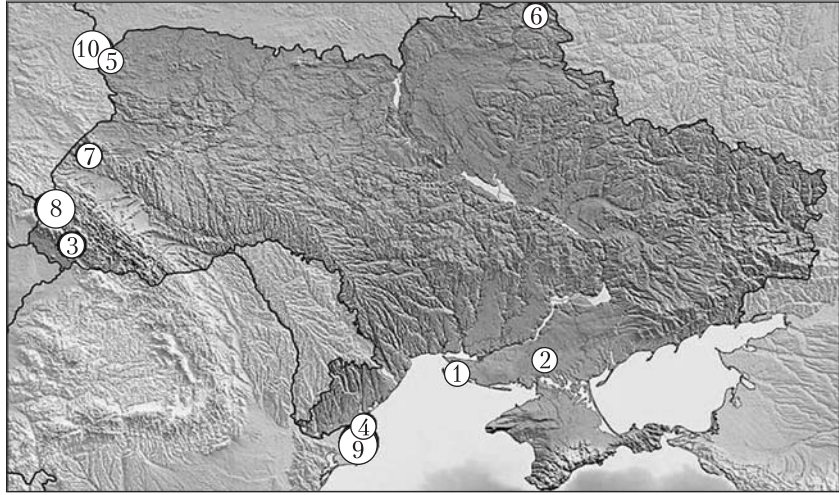
Чорноморський біосферний резерват ЮНЕСКО (сертифікат ЮНЕСКО від 15.02.85) є найбільшим в Україні (його площа — 109 956,8 га) і найбільшим морським резерватом у Східній Європі (площа морської акваторії — 9 435,8 га). Чорноморський біосферний резерват репрезентує прибережні території Чорного моря і сухого південно-європейського степу. Територія резервату — це унікальне поєднання зональних (степ і острівні комплекси)

та азональних (лісостеп) компонентів з водноболотними угіддями міжнародного значення. До складу резервату входять 5 материкових ділянок, понад 20 середніх і малих островів, дві морські затоки — Тендрівська та Ягорлицька, включені до Рамсарської конвенції. Загальна площа суші становить 14 819 га, акваторій — 94 435,8 га. Різноманіття природних умов у межах заповідної території зумовлює багатство флори і фауни. Головна цінність резервату — орнітофауна. Територія резервату має виключне значення для збереження біорізноманіття. Понад 50 % видів флори і фауни заповідника підлягають охороні згідно з Бернською конвенцією або включені до Європейського Червоного списку (перелік таксонів тварин і рослин, які зустрічаються в Європі та знаходяться під загрозою глобального вимирання). Чорноморський біосферний резерват ЮНЕСКО — найбільший центр екологічної освіти в регіоні. У ньому функціонують різноманітні дієві форми пропаганди екологічних знань серед населення — Музей природи, Еколого-освітній центр. Студенти кількох вищих навчальних закладів щороку проходять тут навчальну та виробничу практику.

Степову зону України представляє **біосферний резерват ЮНЕСКО «Асканія-Нова»** (сертифікат ЮНЕСКО від 15.02.85) площею 33 307,6 га, з яких 11 054 га — абсолютна заповідна степова зона. Резерват забезпечує збереження єдиної в Європі ділянки типчаково-ковилового степу, у рослинності якого переважають дернові злаки. Згідно з функціональним зонуванням його території, площа заповідної зони становить 11 054 га, буферної зони — 6 895,6 га, зони антропогенних ландшафтів — 15 358,0 га. До його землекористування входять: цілинний степ і перелоги (11 054,0 га), дендрологічний парк (196,6 га) та зоопарк (61,6 га). Решта території — суходільні та поливні землі господарств Інституту тваринництва степових районів «Асканія-Нова», фермерські господарства і населені пункти.

Територія резервату входить до Південного (Азово-Чорноморського) екологічного коридору і має особливе значення для збереження

Карта розташування біосферних резерватів ЮНЕСКО на території України: 1 – Чорноморський (1982); 2 – «Асканія-Нова» (1982); 3 – Карпатський (1992); 4 – Дунайський (1998); 5 – Шацький (2002); 6 – Деснянський (2009); 7 – «Розточчя» (2011); 8 – «Східні Карпати» (Польща/Словаччина/Україна) (1998); 9 – «Дельта Дунаю» (Румунія/Україна) (1998); 10 – «Західне Полісся» (Білорусь/Польща/Україна) (2012)

мігруючих видів птахів. Щорічно тут збираються величезні зграї сірих журавлів (9–15 тис. особин), сірих (5–10 тис.) і білолобих гусей (20–500 тис.), десятки тисяч крижнів та інших видів. Зоопарк «Асканія-Нова» (акліматизаційний зоопарк тут було засновано ще у 1874 р.) за масштабами утримання тварин у напіввільних умовах, технологіями акліматизації, реакліматизації не має рівних серед країн СНД і є одним із найкращих у світі. Його спеціалізація – розведення і вивчення біології копитних тварин степів, саван, пустель і гірських районів, навколоводних птахів та рідкісних птахів степової зони. У зоопарку утримують 114 видів тварин, у тому числі 15 аборигенних і 99 екзотичних, серед яких багато рідкісних, завезених не лише з Європи й Азії, а й з Африки, Америки, Австралії, і таких, що перебувають під загрозою зникнення. Біосферний резерват «Асканія-Нова» – найбільший еколого-освітній центр на півдні України. Щороку він приймає до 200 тис. відвідувачів, для яких створено мережу екскурсійних маршрутів.

Територія **Карпатського біосферного резервату ЮНЕСКО** (сертифікат ЮНЕСКО від 15.02.93) площею 58 025 га належить до гірської системи Центральної Європи. Територія резервату складається із 7 відокремлених ділянок: Луж-Угольської, Свидовецько-Чорногірської, Рахівсько-Кузійської, Мармароської, «Долина нарцисів», а також «Чорна Гора» і

«Юлівська Гора», які є ботанічними заказниками загальнодержавного значення. У Карпатському біосферному резерваті представлено весь комплекс висотної поясності Українських Карпат – від елементів передгірних лук і дібров до альпійського поясу з лучними, скельно-лишайниковими ландшафтами. Територія резервату вкрита переважно лісовою рослинністю, яка займає більш як 90 % його загальної площі. Екосистеми резервату – частина гірсько-лісових і полонинних ареалів Карпатського біогеографічного регіону з унікальними смерековими і мішаними лісами, єдиним у Центральній Європі рівнинним місцезростанням гірського виду нарциса. Природні цінності Карпатського біосферного резервату – це найбільші в Європі площі букових, мішаних та смерекових пралісів, практично непорушені ландшафти високогір'я Українських Карпат – субальпійські та альпійські луки, криволісся; значні життєздатні популяції великих хижих ссавців (рись, вовк, бурий ведмідь), найбільші в Україні колонії кажанів, високогірні озера з унікальною біотою, еталонні за чистотою гірські водотоки. Карпатський біосферний резерват призначений для збереження унікальних гірських ландшафтів Українських Карпат. Крім того, статус біосферного резервату визначає й такі важливі завдання, як сприяння сталому розвитку Карпатського регіону, збереження його культурного й історичного спадку.

Особливе значення територія заповідника має для збереження культури українських горян — гуцулів, бойків та лемків. Окремі елементи місцевого природокористування, наприклад високогірне молочне вівчарство та пов'язані з ним промисли і традиції, мають сьогодні унікальний для Європи характер.

Польсько-словацько-український біосферний резерват ЮНЕСКО «Східні Карпати» (сертифікат ЮНЕСКО від 02.02.99) загальною площею 208 100 га — це природоохоронна територія, розташована в Східних Карпатах. Вона складається з трьох національних і трьох ландшафтних парків у трьох країнах:

- Бещадський національний парк і два ландшафтних парки, що оточують його, — «Цісна Ветліна» і «Долина Сяну» в Польщі;
- Національний парк «Полонини» в Словаччині;
- Ужанський національний природний парк і Надсянський регіональний ландшафтний парк в Україні.

У межах резервату проходить Головний європейський вододіл. Тут зберігаються значні за площею масиви корінних букових фітоценозів, ділянки субальпійських та післялісових лук, раритетні види флори і фауни. Збереглося також традиційне землеробство і тваринництво, пам'ятки народної і сакральної бойківської та лемківської архітектури. Цінність ТБР «Східні Карпати» полягає в наявності добре збережених типових лісових екосистем, зокрема букових та ялицевих пралісів, а також трав'янистих типів угруповань — гірськолужних полонин. Ця територія є однією з найбільших складових мережі NATURA-2000 (мережа охоронних ділянок, центральний елемент у охороні біорізноманіття на території країн — членів ЄС, складовими якої є типи природних середовищ, рідкісні й такі, що перебувають під загрозою зникнення або руйнування) у Карпатах, а тому становить ключове ядро екологічної мережі Європи.

До складу української частини резервату увійшов природний регіональний парк «Стужиця», який має унікальні гірські екосистеми, зокрема незаймані букові ліси Українських

Карпат. Рішення про включення об'єкта «Букові праліси Карпат» до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО було прийнято під час 31-ї сесії Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у 2007 р. (Крістчерч, Нова Зеландія). До його складу ввійшли цінні природні ділянки Карпатського біосферного резервату, Ужанського національного природного парку та національного природного парку «Полонини» Словацької Республіки. У червні 2011 р. на 35-й сесії Комітету ухвалено рішення про розширення території об'єкта «Букові праліси Карпат» з включенням до його складу німецької частини лісів та зміною назви об'єкта на «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини». З метою збереження унікальних природних комплексів, забезпечення сталого розвитку об'єкта ЮНЕСКО планується підписання тристоронньої Декларації між міністерствами навколишнього середовища трьох країн — України, Словацької Республіки та Федеративної Республіки Німеччини.

На території української частини резервату є чимало цікавих природних об'єктів: карстові печери, місце падіння в 1866 р. найбільшого в Європі Княгинянського метеориту, мінеральні джерела типу «Нафтуса», «Нарзан», «Єсентуки». Віковічні «Дідо-дуб» та дуб «Чемпіон», що знаходяться в селі Стужиця, визнано найстарішими в Україні. Довжина кола їхніх стовбурів перевищує 9 м, висота — 30 м, вік фахівці оцінюють у понад тисячу років.

Панівним типом рослинності резервату є ліси, які утворюють два високі пояси — букових та ялицево-букових лісів. Понад 30 видів рослин занесено до Червоної книги України. Окремі території резервату мають еталонне значення для реконструкції вторинних смерек, відтворення корінних лісів та ведення лісового господарства. Через значні зміни в структурі природних ландшафтів видовий склад тварин відносно бідний. Зустрічаються рідкісні види орнітофауни, з великих ссавців поширені дика свиня, олень благородний, козуля європейська, бобер. Зрідка трапляються хижі звірі — ведмідь бурий, вовк, куниця лісова, борсук звичайний, дикий кіт, рись.

Дунайський біосферний заповідник України площею 50 252,9 га є складовою частиною **транскордонного румунсько-українського біосферного резервату ЮНЕСКО «Дельта Дунаю»** (сертифікат ЮНЕСКО від 02.02.99) загальною площею 623 тис. га. Дельта Дунаю, друга у Європі річкова дельта після Волги, належить до особливо цінних в екологічному плані природно-територіальних комплексів Європи. Тут знаходиться центр біорізноманіття світового масштабу, важливе місце гніздування та сезонних скупчень птахів, розмноження цінних промислових і рідкісних видів риби, найбільше в Європі місце проживання багатьох видів земноводних, що охороняються. Дельта Дунаю — наймолодша сформована природним шляхом частина суходолу на нашому континенті, вік якої становить 2—4 століття. Дельта Дунаю має надзвичайно динамічний і мозаїчний ландшафт, який включає озера, протоки, річкові рукави, болота, різні за віком острови. Основна частина дельти знаходиться у Румунії і перебуває під національною охороною з 1938 р., а у 1991 р. її включено до списку Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО. Водно-болотні угіддя резервату входять до списку Рамсарської конвенції. У межах заповідника росте більш як 20 видів рослин, занесених до Червоної книги України, та зустрічається понад 125 видів тварин, включених до національного та міжнародного червоних списків. Складовими заповідника є власне вторинна Кілійська дельта, Жебріяньський природний комплекс, Стенцівсько-Жебріянівські плавні та острів Єрмаків.

Заповідник створено з метою збереження типових та унікальних природних комплексів у дельті Дунаю, проведення наукових досліджень та моніторингу навколишнього середовища, організації раціонального використання природних ресурсів, розвитку міжнародного співробітництва. Специфічною екосистемою узмор'я є контактна зона Дунаю та Чорного моря. Сюди, крім величезного об'єму води, розчинених біогенів та наносів, Дунай щорічно виносить від 100 до 200 тис. т прісноводного планктону та інших прісноводних мешканців,

які гинуть і осідають на дно. Ці процеси мають вирішальний вплив на формування біологічної продуктивності північно-західної частини Чорного моря та на живі ресурси власне Дунаю, пов'язані з морем (зокрема, осетрові, дунайський оселедець тощо).

Організація транскордонного біосферного резервату ЮНЕСКО посилила співробітництво румунських і українських науковців у розв'язанні актуальних проблем збереження біорізноманіття дельти Дунаю як єдиної унікальної природної екосистеми Європи.

На крайньому північному заході території України розташовано одну з її перлин — Шацький озерний край. Ця територія вирізняється гармонійним поєднанням лісових та озерних ландшафтів. Саме тут, на Чорноморсько-Балтійському (головному в Європі) вододілі басейнів річок Прип'ять і Західний Буг, розташований **Шацький біосферний резерват ЮНЕСКО** (сертифікат ЮНЕСКО від 30.04.02) площею 48 977 га. Водно-болотним угіддям резервату як середовищу існування водоплавних птахів надано міжнародне значення в межах Рамсарської конвенції. Територія резервату налічує 23 озера загальною площею близько 6,4 тис. га (одна з найбільших озерних груп Європи), які розділяються Головним європейським вододілом до басейнів Балтійського і Чорного морів. Найбільше озеро Світязь, площа якого становить 2 622 га з найбільшою глибиною — 58,4 м.

Більшу частину резервату займають ліси — 55,3 %, луки — 7,3 %, болота — 2,7 %, водойми — 14,1 %, орні землі, сади й дороги — біля 20 % території. Район Шацьких озер славиться багатством водоплавних та болотних птахів. Важливе значення поозер'я має як одна із «зупинок» для відпочинку багатьох видів птахів під час сезонних міграцій — тут перехрещуються Поліський широтний і Біломорсько-Балтійсько-Середземноморський міграційні шляхи. Протягом весняно-осінніх міграцій на озерах нараховують до 70 тис. птахів.

Шацький біосферний резерват ЮНЕСКО входить також до складу **тристороннього транскордонного білорусько-польсько-українського біосферного резервату ЮНЕСКО**

Вручення Сертифіката ЮНЕСКО про включення тристороннього біосферного резервату «Західне Полісся» до Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО головам офіційних делегацій України, Білорусі та Польщі

«Західне Полісся» (сертифікат ЮНЕСКО від 11.07.12) загальною площею 263 016 тис. га разом із біосферним резерватом «Прибузьке Полісся» (Республіка Білорусь) та біосферним резерватом «Західне Полісся» (Республіка Польща). Територія цих природоохоронних об'єктів має спільні риси біорізноманіття. Основне завдання транскордонного біосферного резервату «Західне Полісся» — збереження Поліських ландшафтів та системи карстових озер.

Слід зазначити, що створення цього біосферного резервату ЮНЕСКО є яскравим прикладом ефективної співпраці національних комітетів МАБ трьох країн — Білорусі, Польщі й України та Секретаріату програми МАБ [10]. Упродовж кількох останніх років вони здійснювали координацію, науковий супровід та організаційні заходи щодо забезпечення реалізації в Україні проекту ЮНЕСКО і японського трастового фонду «Створення транскордонного біосферного резервату та регіональної екологічної мережі в Поліссі», а також підготовки проекту відповідної міжурядової білорусько-

польсько-української угоди, яку у вересні 2011 р. в Києві підписали міністри навколишнього середовища трьох країн.

Урочиста церемонія вручення сертифіката ЮНЕСКО представникам трьох країн відбулась у вересні 2012 р. в Варшаві за участі Генерального директора ЮНЕСКО пані І. Бокової. У своєму виступі вона зазначила, що створення цього резервату сприятиме збереженню унікальних природних комплексів регіону Західного Полісся, його біотичного та ландшафтного різноманіття, а також подальшому розширенню Загальноєвропейської екологічної мережі, створеної з метою захисту та сталого розвитку природоохоронних територій.

Деснянський біосферний резерват ЮНЕСКО (сертифікат ЮНЕСКО від 26.05.09) площею 70 748 га, створений як українська ділянка російсько-українського транскордонного біосферного резервату в басейні річки Десна, репрезентує східно-поліські ландшафти, екосистеми, флору і фауну. За особливостями природних комплексів і ландшафтних рис на території резервату можна виділити дві частини:

Старогутську та Придеснянську, які з'єднуються вузькою смугою.

Старогутська частина — це майже цілісний лісовий масив, який є південною частиною відомих Брянських лісів і репрезентує природу сходу Українського Полісся. Тут панують середньовікові соснові ліси. Лісистість території — близько 88 %. Придеснянська частина займає долину Десни і складається з 8 окремих ділянок. Численні заплавні водойми багаті на водну рослинність, серед якої є рідкісні реліктові види, занесені до Червоної книги та Зеленої книги України. Тут представлено лісові, болотні, річково-заплавні, лучні природні комплекси. Серед лісів найпоширенішими є соснові, менш — березові, збереглися також ділянки сосново-дубових, дубових та вільхових лісів.

У фауні резервату багато рідкісних та зникаючих видів, внесених до Червоної книги України та списків вразливих видів Європи. За своїми фауністичними комплексами Придеснянська і Старогутська ділянки відрізняються одна від одної. Тваринний світ першої представлено видами навколородного, водноболотного та лісового комплексів. Луки, болота, заплавні водойми населяють бобр річковий, видра, горностаї. На Старогутській ділянці переважають види фауни лісового комплексу: лось, козуля, кабан, лисиця, ведмідь бурий, рись, зубр та інші.

Територія резервату має надзвичайно важливе значення для збереження заплавних комплексів басейну р. Десна, соснових та сосново-дубових лісів. Вона є об'єктом цілеспрямованих наукових досліджень і місцем освітньо-навчальних заходів. Прикордонне розташування Деснянського біосферного резервату створює перспективу для організації міждержавного транскордонного українсько-російського біосферного резервату. Він охопить придеснянські, старогутські та брянські природні комплекси, які мають значну наукову цінність.

Біосферний резерват ЮНЕСКО «Розточчя» (сертифікат ЮНЕСКО від 29.06.11) площею 74 828 га репрезентує типові для Розточчя ліси, луки та болотні екосистеми. Це перший

резерват нового типу в Україні, що забезпечує сталий розвиток регіону й охоплює окремі природоохоронні об'єкти у вигляді природних ядер для збереження біорізноманіття. Забезпечення сталого розвитку регіону Розточчя передбачає відродження традиційних ремесел, народних промислів, пропаганду невиснажливого природокористування, підтримку вирощування екологічно чистої сільськогосподарської продукції, збереження історико-культурної спадщини, проведення еколого-освітньої діяльності, розвиток «зеленого» туризму.

Біосферний резерват «Розточчя» — це територіальний комплекс, який включає 4 юридично визначені охоронні об'єкти: природний заповідник «Розточчя», Яворівський національний природний парк, Регіональний ландшафтний парк «Равське Розточчя» та орнітологічний заказник «Янівські чаплі». Резерват об'єднує не лише природно-заповідні території, а й транзитні зони, які належать місцевим громадам і не є заповідними: ліси Рава-Руського та Старицького лісгоспів і Магерівського лісництва.

Особливістю рослинності резервату є те, що тут перекриваються ареали більшості основних євразійських видів дерев і чагарників. На лісові масиви припадає 92 %, а на лучну, болотну і прибережно-водну рослинність — лише 8 %. Серед лісів переважають широколистяні (букові, дубові, грабово-дубові) та хвойно-широколистяні. Меншу площу займають хвойні ліси. Великий інтерес становлять унікальні природні угруповання з участю льодовикових реліктів — берези низької, верби лапландської тощо. Розташування Розточчя на стику 3 флористичних областей — Карпат, Полісся та Поділля — зумовило високу насиченість території різними за походженням та віком видами рослин. До Червоної книги України занесено 17 видів тварин. Серед ссавців поширені сарна європейська, заєць сірий, кабан дикий, лисиця, куниця лісова, тхір темний, ласка, горностаї, іноді зустрічаються олені — благородний і плямистий, лось, вовк. Зрідка трапляється найменша пташка України — корольок жовтоголовий, одним з найцікавіших птахів у період міграції є баклан великий.

Біосферний резерват має сприятливі умови для раціонального використання та відновлення природних ресурсів, підтримання традиційного лісоземлекористування, розвитку рекреації, національного та міжнародного туризму, що загалом дає змогу забезпечити сталий соціально-економічний розвиток регіону. В буферній зоні резервату ведуть лісове господарство, дозволено збирання ягід, сінокошіння, випасання худоби, промислове розведення риби та спортивне рибальство. Транзитна зона включає окультурені ландшафти, населені пункти з об'єктами комунального призначення, а також землі інших землекористувачів, які входять у територіальну структуру резервату. Збережено традиційні види природокористування та ремесла.

Перспективні напрями діяльності НК МАБ України

Відповідні завдання на наступні роки НК МАБ України вбачає в реалізації на національному рівні рішень 36-ї і 37-ї сесій Генеральної конференції ЮНЕСКО, рекомендацій 25-ї та 26-ї сесій Міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», основних положень Мадридського плану дій для біосферних резерватів ЮНЕСКО (2008—2013 рр.) та Дрезденської декларації щодо біосферних резерватів та зміни клімату. Головним у роботі Комітету має стати забезпечення належного функціонування вже наявних біосферних резерватів ЮНЕСКО та розширення національної мережі завдяки створенню нових об'єктів, у тому числі транскордонних.

У цьому контексті слід зазначити, що Україна межує з багатьма європейськими державами і має великі можливості для розширення співробітництва з ними щодо створення відповідної мережі транскордонних біосферних резерватів [11]. Значна кількість потенційних територій для створення ТБР знаходиться на кордоні України з Росією, що пролягає через лісову, лісостепову та степову зони й охоплює приморські території. Спільні з російськими колегами дослідження показали можливість

створення ТБР у всіх зонах: ТБР «Неруссо-Деснянське Полісся» на базі Деснянського БР України та російського БР «Брянські ліси»; «Ворскляньський» БР, що репрезентує природу та культуру лісостепової частини Слобожанщини; на межі Харківської та Белгородської областей по берегах р. Оскол на базі українського Дворічанського Національного природного парку та російського природного заповідника «Білогір'я». Інша ділянка аналогічних типів екосистем знаходиться на межі Ровеньківського району Белгородської області та Білолуцького району Луганської області по берегах р. Айдар та її приток. Перспективним об'єктом в плані організації ТБР може бути відділення Луганського природного заповідника «Провальський степ». З метою охорони, раціонального використання і відновлення ресурсів Азовського моря і прилеглих територій розроблено концепцію створення ТБР «Меотида». Основою його з українського боку могли б бути Регіональний ландшафтний парк «Меотида», загальнодержавні ландшафтні заказники «Білосарайська коса», «Коса Обіточна», заплава річки Берди, орнітологічний заказник загальнодержавного значення «Бакаї Кривої коси», а з боку Російської Федерації — Приазовський зоологічний заказник, а також об'єкти зі статусом мисливських господарств, що потребують охорони як водно-болотні угіддя відповідно до Рамсарської конвенції.

Перспективними є також території гірських масивів Карпат на кордоні України і Румунії: Мармароські та Кузійські ділянки Карпатського БР та Чивчино-Гринявські гори, де в 2009 р. створено Верховинський (Івано-Франківська обл.) та Черемоський (Чернівецька обл.) національні природні парки. Поєднання цих парків із Закарпатським масивом передбачається на основі включення румунського природного парку «Гори Мармарощини» до майбутнього ТБР «Мармароські та Чивчино-Гринявські гори».

На кордоні з Молдовою може бути створено ТБР на основі регіонального ландшафтного парку «Дністер» (Вінницька обл.). Перспективним є створення на кордоні України, Руму-

нії та Молдови трилатерального ТБР у заплаві р. Прут з включенням прилеглих лісових масивів, що є відрогами Карпатських гір, та різних типів заплавних екосистем, у тому числі засолених лук.

Кілька ТБР можна створити на кордоні між Україною та Білорусією в долині р. Прип'ять та її приток, що визначають Поліський екологічний коридор. Можливим об'єктом щодо створення ТБР є транскордонна Рамсарська територія «Простир — Прип'ять — Стохід». Іншим об'єктом для створення ТБР є зона навколо Чорнобильської АЕС, яка у Білорусі має статус Поліського державного радіаційно-екологічного заповідника, а в Україні — заказника загальнодержавного значення «Чорнобильський спеціальний».

Отже, враховуючи актуальність зазначених питань, подальшу діяльність НК МАБ України буде спрямовано на сприяння:

- подальшому розвитку мережі біосферних резерватів та їх об'єднанню на основі спільного планування процесу збереження навколишнього середовища, розширення мережі транскордонних біосферних резерватів, посилення транскордонного наукового співробітництва завдяки загальному управлінню транскордонними екосистемами на основі принципів Се-

вільської стратегії для біосферних резерватів ЮНЕСКО;

- використанню біосферних резерватів як територій для вивчення можливостей сталого розвитку, а саме: впровадження екологічно раціонального використання земель, «зеленої економіки», збереження екосистемних послуг, енергоефективності та використання відтворених джерел енергії, підтримка та збереження біорізноманіття, створення можливостей для економічного розвитку територій;

- використанню біосферних резерватів як ефективного інструменту для пом'якшення можливих наслідків зміни клімату та моделей щодо адаптації до них;

- залученню національних біосферних резерватів у відповідні міжнародні програми, пов'язані з вивченням зміни клімату;

- налагодженню міжнародних і національних партнерських зв'язків між біосферними резерватами й академічними установами, представниками бізнесу та місцевим населенням, зокрема через обмін інформацією, знаннями і передовим досвідом;

- розвитку співробітництва з іншими міжнародними науковими програмами та конвенціями, зокрема з Конвенцією ООН про всевітню спадщину.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Що таке програма ЮНЕСКО «Людина та біосфера». — К.: Наук. думка, 1984. — 32 с.
2. Шпак А., Черніцько П., Полторацька Т. Гармонізуючи відносини соціуму з довкіллям // Вісн. НАН України. — 2011. — № 2. — С. 23–35.
3. Постанова АН УРСР від 24.12.73 № 477 Про створення при Академії наук УРСР Національного комітету Української РСР з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера». — Архів Президії НАН України.
4. Проблеми сталого розвитку України. — К.: БТМ, 2001. — 423 с.
5. UNESCO, 1996. Biosphere Reserves: The Seville Strategy and the Statutory Framework of the World Network.
6. Madrid Action Plan for Biosphere Reserves (2008–2013). — <http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001633/163301e.pdf>.
7. Dresden Declaration on Biosphere Reserves and Climate Change (28 June 2011). — http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/SC/pdf/DRESDEN_DECLARATION_MAB.pdf.
8. *Ad hoc* Task Force on Transboundary Biosphere Reserves // Proc. Seville +5 Int. Meeting of Experts (23–27 Oct. 2000, Pamplona, Spain). — MAB Report Series. — N 69.
9. World Network of Biosphere Reserves 2010: Sites for Sustainable Development. — <http://unesdoc.unesco.org/images/0020/002070/207049e.pdf>.
10. Створення транскордонного біосферного резервату та регіональної екологічної мережі в Поліссі. — К., 2008. — 246 с.

11. Дідух Я.П., Черинько П.М. Концепція формування системи транскордонних біосферних резерватів (ТБР) в контексті забезпечення умов для переходу на збалансований розвиток України // Національна екологічна політика в контексті європейської інтеграції України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (27 жовт. 2010, Київ). — К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2010. — С. 25–30.

Стаття надійшла 10.01.2014

A.G. Zagorodny, P.N. Cherinko, T.V. Poltoratska

Национальный комитет Украины по программе ЮНЕСКО «Человек и биосфера»
ул. Владимирская, 54, Киев, 01030, Украина

НАЦИОНАЛЬНАЯ СЕТЬ
БИОСФЕРНЫХ РЕЗЕРВАТОВ ЮНЕСКО В УКРАИНЕ

К 40-летию Национального комитета Украины
по программе ЮНЕСКО «Человек и биосфера»

В статье дан краткий обзор 40-летнего периода деятельности Национального комитета Украины по программе ЮНЕСКО «Человек и биосфера», который осуществляет в Украине реализацию Программы, в частности, по созданию национальной сети биосферных резерватов ЮНЕСКО. Подчеркивается значение биосферных резерватов Украины для формирования на региональном уровне нового представления о взаимосвязи между решением проблем сохранения окружающей среды и устойчивого развития, оптимизации разнообразия биологических видов и ландшафтных экосистем. Рассмотрены функции и задачи биосферных резерватов Украины. Подробно изложены особенности конкретных резерватов ЮНЕСКО в Украине. Определены первоочередные задачи реализации программы «Человек и биосфера» в контексте достижения глобальных целей устойчивого развития.

Ключевые слова: биосферные резерваты, биоразнообразие, окружающая среда, устойчивое развитие, экологический мониторинг, изменение климата.

A.G. Zagorodny, P.N. Cherinko, T.V. Poltoratska

National Committee of Ukraine for UNESCO Program on Man and the Biosphere
54 Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine

NATIONAL NETWORK
OF UNESCO BIOSPHERE RESERVES IN UKRAINE

To the 40th Anniversary of the National Committee of Ukraine
for UNESCO Program on “Man and the Biosphere”.

The article gives brief overview of the 40-year long activity of the National Committee of Ukraine for UNESCO Program on Man and the Biosphere, which is responsible for the realization of this program in Ukraine, in particular, related to the creation of the national network of UNESCO biosphere reserves. Specific emphasis is laid on the significance of Ukrainian biosphere reserves for forming the new regional vision of interaction between the solution of the environmental preservation problems and sustainable development, the optimization of biological species' diversity as well as landscape ecosystems. The functions and tasks of the Ukrainian biosphere reserves are discussed. Peculiar features of specific biosphere reserves of Ukraine are outlined in detail. Priority tasks of the “Man and the Biosphere” program realization in the context of reaching the global goals of sustainable development are defined.

Keywords: biosphere reserves, biodiversity, environment, sustainable development, ecological monitoring, climate change.